

<https://doi.org/10.62837/2025.10.207>

b\m ƏMİRASLANOVA ARZU SURXAY QIZI
m. ALCANOVA AYGÜN CAVİD QIZI
m. HÜSEYNOVA ZÜLFİYYƏ SƏLİM QIZI
Azərbaycan Tibb Universiteti,
”Xarici dillər” kafedrası
i-mail: aemiraslanova@amu.edu.az
i-mail: aalcanova@amu.edu.az
i-mail: zhuseynova@amu.edu.az

QƏDİM İNGİLİS DİLİNİN TERMINOLOJİ SİSTEMİNDƏ BAŞ VERƏN SEMANTİK TRANSFORMASIYA VƏ DİL ƏLAQƏLƏRİ

Xülasə

Məlumdur ki, heç bir dil təkə fəaliyyət göstərmir. O, həmişə başqa dillərlə əlaqədə olur. Bu dillər müxtəlif vasitələrlə bir – birinin mədəniyyətinə, dilinə ədəbiyyat və həyat tərzinə təsir edir. Heç bir dil də bu əlaqədən, bu kontakdan yayına bilmir. **V.V.Humbold, O. V. Morozova, “English lexicology” Moscou, 198** Böyük alim V.V. Humboldta görə dil tamamlanmamış bir vahid olmaqla, həm də daim hərəkətdə olan bir adətdir. Xarici amillər aramsız olaraq dilə təsir edir və onda öz izlərini qoyub gedir. Odur ki, ingilis dilinin tarixində xarici təsir məsələlərinə həmişə çox diqqət yetirilmişdir. page:[1.p.34-45]

Məlum olduğuna görə, dil ictimai hadisədir. İctimai hadisə olmaq bərabər, o başqa ictimai hadisələrlə, xalqın öz tarixi ilə sıx surətdə bağlıdır. Hər bir dil yavaş – yavaş da olsa, daim və durmadan inkişaf edir, təkmilləşir. Qədim ingilis dilinin terminoloji sistemi əsasən daxili amillər hesabına zənginləşmiş, inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Qədim ingilis dilinin terminoloji sistemi, əsasən german mənşəli sözlərdən ibarət olmuşdur. Halbuki, orta və yeni ingilis dilinin terminoloji sistemi çoxlu miqdarda ekstatinqvistik təsirlərə məruz qalmışdır və onların lüğət tərkibində alınma sözlər çoxluq təşkil etmişdir. Çoxlu xarici sözlərin mənimsənilməsi nəticəsində doğma sözlərlə alınma sözlərin tarazlığı pozulmuşdur.

Açar sözlər: lüğət tərkibli, ektranlingvistik amillər, termin, inkişaf, semantika.

Z. Verdiyeva, F. Ağayeva, M. Adilov, “Azərbaycan dilinin semsiologiyası” Bakı. 1979.s.116. Müəlliflər qeyd edirlər:”Qədim ingilis dilinin terminoloji sistemini nəzərdən keçirərkən ingilis tayfalarının Roma mədəniyyəti və romalılardan müəyyən əlaqələrin olması məlum olur. Roma dillərində qədim ingilis dilinə ən çox təsir edən dil latın dili olmuşdur. Hələ qitədə yaşayarkən german tayfaları romalılarla, uzunmüddətli ticarət əlaqələrinə girmiş, onlarla sıx ünsiyyətdə olmuş və bunun nəticəsində 50-yə qədər latın sözləri, onların dilinə daxil olmuşdur. Bu sözlər kənd təsərrüfatı, ev əşyaları və hərbi işlərlə bağlı olan sözlərdir.[2.s.116]

Eramızın birinci əsrində germanlarda kənd təsərrüfatı çox zəif inkişaf etmişdir. Buynuzlu heyvan əti və süd ən mühüm qida maddələrindən biri olduğuna baxmayaraq, germanlar yağ və pendir nə olduğunu bilmirdilər. Bir sıra meyvələri, o cümlədən armud, gavalı, giləs və s. bostan məhsullarından turp, çuğundur, noxud, istiot, nanə və s. tanımirdilər. Yeni əmtəələrin germanlar arasında yayılmasına roma tacirlərinin böyük rolu olmuşdur. Eramızın birinci əsrində Britaniyanı zəbt edən romalılar ölkəni öz müstəmləkələrinə çevirib, orada bir sıra hərbi düşərgələr, daş döşənmiş yollar-viastrata, istehkamlar və s. qurdular.

Müdafə və yaşayış məqsədilə tikilmiş bu cür tikintilər latınca “strata” - küçə; castra – düşərgə, vallum –kərpiç divar, vicus –yaşayış qəsəbəsi və s. adlanırdı. O zaman İngiltərənin yerli sakinləri Keltlər idilər. Onlar həmin latın sözlərini mənimsədilər, öz dillərində işlətdilər. Kelt dili vasitəsilə V əsrdən sonra qədim ingilis dilinə keçmiş bu cür sözlər latın alınma sözlərinin ikinci qatını təşkil edir. Latın “strata” sözü qədim ingilis dilində “straet” formasında işlənmişdir. Bu söz əvvəllər latın dilində olduğu kimi yol mənasında işlənmiş, sonralar isə yolun hər iki tərəfində yaşayış qəsəbələri tikildiyindən, həmin söz **street-küçə** mənasını kəsb etdi. Romalıların müdafə məqsədilə kərpic hasara verdikləri ad **vallum-** qədim ingilis dilində “weall” (wall) adlanmağa başladı.

Kilsə ayinlərini icra etmək və müqəddəs mətnləri oxumaq savadlı dini xadimlərin olmasını tələb edirdi. Odur ki, VII əsrdən başlayaraq Britaniyada monastr məktəbləri təsis edildi. Britaniyada məktəblərin açılması, adamların latın dilində savadlanması, qədim ingilis dilinin lüğət tərkibinə bir sıra latın sözlərinin daxil olmasına səbəb oldu. Onlar din və təlimlə bağlı sözlər idi. Məs:

LATIN	O.E	MOD.E	
Episcopus-	biscop-	bishop	“yepiskop”
Apostouls-	aposto-	apostle	“apostol”
Presbyter-	proest-	priest	“apostol”

Latın Q. E	O. E	Mod. E

Təlimlə bağlı olan sözlərə aşağıdakıları göstərmək olar:

Latın	O. E	MOD. E
Schola	Scol	Schol “məktəb”
Scolare	Scolere	Scholar “şagird, alim”
Magister	Magister	Master “müəllim, sahib”

Qədim ingilis dilinin terminoloji sistemi din və təlimlə əlaqədar alınma latın sözlərindən əlavə, kalka yolu ilə yeni latın sözlərini hərfi tərcümə etməklə də zənginləşmişdir.

Buna misal olaraq ay və günlərin adlarını göstərmək olar.

Latın	O. E	Mod. E

Lunal dies (hərfi: Ay günü)	Monan deaz tuvez deaz	Monday “bazar ertəsi”
Matris dies (hərfi Mars günü)	Hərfi marsla	Tuesday (çərşənbə axşamı)
Mercuri (hərfi: Merkuri günü)	Eyniləşdirilən müharibə Allahı	Tuv Vedesday çərşənbə

Xristian dini və təlimlə bağlı olaraq yaranan kalkalara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar.

Centuriton	Hundred mann	“Yüzbaşı”
Astronomos	Lunzolcaet	“Astronomiya” (yeni ulduzları haqqında biliklər)
Tericala	Eor-pbizenza	“Yer məskunları”
Paganus	Haepen	“Bütpərəst, atəşpərəst”
Centurion	Hundrer mann	“Yüşbaşı”

A.Qarayev:”Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik alınmalar.B.1987.”Elm”n. ADU-nun müəllimi,prof.Abdulla Qarayev öz kitabında ekstralingvistik amillərin təsiri haqqında yazırdı: “Ekstralingvistik amillərin təsiri məhdud da olsa, bu amil dilin qrammatikasında özünü göstərir. intensiv şəkildə dolğunlanması, sözlərin axıb gəlməsi ingilis qrammatik quruluşunda xeyli dəyişikliklər baş verməsinə səbəb olmuşdur. Adətən alınma sözlər onu mənimsəyən dilin inkişaf qanunlarına tabe olur, lakin özləri də o dildə inkişaf etməyə meyli olan inkişaf proseslərini sürətləndirir.Bu zaman kəmiyyət dəyişmələri müəyyən keyfiyyət dəyişmələrinin yaranmasına gətirib çıxarır. İngilis dilində də belə oldu. Məlum olduğuna görə, qədim ingilis dili sintetik qrammatik quruluşa malik idi. Bu o deməkdir ki, sözlər arasındakı əlaqə söz formaları, hal şəkilçiləri və s. ilə ifadə olunurdu. Söz sırası bir növ müstəqil idi,lakin sabit deyildi. Yəni mübtədə feildən əvvəl gələ bilirdi və mübtədadan sonra yaxud cümlənin sonunda gələ bilirdi. Lakin orta dövrdə qədim ingilis dilinin sintetik qrammatik quruluşu analitik qrammatik quruluşla əvəz olunurdu: yeni sözlər arasındakı əlaqələr artıq affikslər deyil, köməkçi sözlərlə, sabit söz sırası ilə ifadə olunmağa başladı. [5.s.321-333].

a) Sintaktik model mənimsənilir, və həmin tərkib-söz ingilis dilində öz quruluşunu saxlamaqla tərcümə edilir.Məsələn:Fr: mettre son etude – Eng to set one s studyFr: a mon pouver –Eng. At one s night

b) Əgər qədim ingilis dilində sintaktik modellər, sintaktik kalkalar fransız dilinə tərcümə edilirsə, orta ingilis dili dövründə fransız dilində “**sans**” kimi mənimsənilirdi. İngilis dili ilə skandinav dillərinin çarpazlaşması ingilis dilində qrammatik quruluşunun dəyişməsinə səbəb oldu. Sintaktik quruluşu dil analitik qrammatik quruluşla əvəz edildi.Skandinav dili ingilis dilinin sintaksisinə də təsir etmişdir. Müasir ingilis dilində modal mənəli “should” və “would” feillərinin

köməyi ilə feilin analitik şəkil formasının yaranmasına səbəb oldu. (məs: I should have spoken to him. Mən onunla danışmalı idim: Mən gərək onunla danışaydım). Feil – zərf birləşmələrinin (məs: to give up, to go on, to put out) geniş vüsət alınmasında Skandinav dilinin təsiri ilə izah edilirlər.

Sonra. İ.V. Yarseva göstərir ki, ingilis dilinin qrammatik quruluşunda baş verən bəzi faktlar latın dilinin qismən yaxud tam təsiri ilə izah etmək olar. Məsələn:

- 1) Acc + inf (I want you to come and dine with me) konstruksiyası: Non + inf (sara is said to resemble me) konstruksiyası
- 2) Absolute + participle (generally speaking, this novel is not very interesting) konstruksiyası:
- 3) Bir köməkçi **to be** feili analitik passivin işlədilməsi:
- 4) “Continuous” Tenses zamanların əmələ gəlməsi. [7.s.98-129].

Alınma prefikslər məhsuldar və qeyri məhsuldar olmaqla, onlar həmçinin, qeyri məhsuldar təkmənəli və çoxmənəli ola bilirlər. Məsələn: alınma “de” prefiksi, Müller lüğətinə əsasən yüzə qədər feil əmələ gəlmişdir. Prefiks tək-cə sözün mənasını dəyişmir, o sözü başqa leksik qrammatik sinifə aid etmək qabiliyyətinə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. V.V. Humbolt, O. V. Morozova, “English lexicology” Moscou, 1985. page:34-45
2. Z. Verdiyeva, F. Ağayeva, M. Adilov, “Azərbaycan dilinin semsiologiyası” Bakı. 1979. s.116.
3. F. Yadigar “German dilçiliyinə giriş” “Maarif” nəşr. Bakı 2003. s.66-73.
4. A. Axundov: “Dilçiliyə giriş” Bakı “Maarif” nəşr. 1967 il. səh:211-225.
5. A. Qarayev: “Azərbaycan dilində Avropa mənşəli leksik alınmalar. B. 1987.” Elm” n.s:321-333.
6. R.C. Cəfərov: “İngilis dilində fransız mənşəli alınmalar haqqında” B. 2001. “Nurlan” n.s.43-56.
7. И.В. Ярцева: “Нормализация научно-технической терминологии”, М., 1965. стр: 98-129.

A. Amiraslanova, A. Alcanova, Z. Kuseynova SEMANTIC TRANSFORMATION AND LANGUAGE RELATIONS IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM OF OLD ENGLISH SUMMARY

The article deals with the role of extralinguistic factors in change of the English vocabulary. The article touches the problem of changes in grammatical of the English language as a result of the English language as a result of extralinguistic factors as well.

It is well known that no language exists in isolation. It is constantly in contact with other languages. These languages influence each other's culture, language,

literature, and way of life in various ways. No language can escape this connection, this contact. According to the great scholar W.V. Humboldt, language is not only an imperfect whole but also a constantly evolving tradition. External factors constantly influence language and leave their mark. Therefore, in the history of the English language, questions of external influence have always received considerable attention.

The vocabulary of the Old English language was predominantly Germanic. However, the vocabulary of Middle English and modern English has been significantly influenced by extralinguistic factors, and its vocabulary largely consists of borrowings. The assimilation of many foreign words has broken the balance between original and borrowed words.

Key words: vocabulary stock, extralinguistic factors, term, development, semantic

А.Амирасланова, А.Алджанова, З.Гусейнова
СЕМАНТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЯЗЫКОВЫЕ
ОТНОШЕНИЯ В ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
ДРЕВНЕАНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению роли экстралингвистических факторов в изменении словарного состава английского языка. В статье так же затронуть грамматические изменения в результате экстралингвистических фактора английского языка.

Известно, что ни один язык не существует сам по себе. Он постоянно контактирует с другими языками. Эти языки оказывают друг на друга влияние на культуру, язык, литературу и образ жизни различными способами. Ни один язык не может избежать этой связи, этого контакта. По словам великого учёного В. В. Гумбольдта, язык – это не только несовершенное целое, но и постоянно движущаяся традиция. Внешние факторы постоянно воздействуют на язык и оставляют на нём свой след. Поэтому в истории английского языка вопросам внешнего влияния всегда уделялось большое внимание. Словарный состав древнеанглийского языка был преимущественно германским. Однако словарный состав среднеанглийского и современного английского языка подвергся значительному влиянию экстралингвистических факторов, и его словарный состав в значительной степени состоит из заимствований. Ассимиляция многих иностранных слов нарушила баланс между исконными и заимствованными словами.

Ключевые слова: лексика, экстралингвистические факторы, термин, развитие, семантика.

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, dosent Yusif Süleymanov

